

У ПОШУКАХ СУТІ ІСТОРІЇ, АБО НАЦІОНАЛЬНІ ШЛЯХИ ДО МОДЕРНОСТІ

(1990)

Коли Ернест Гелнер і Мирослав Грох порушують питання щодо суті історії Нового часу, а також ідентичності й ролі її головних акторів, вони сягають глибше, ніж передбачало менш цікаве запитання про те, як у «Комунізмі та націоналізмі» проінтерпретовано тези Маркса чи Ліста. Відповідно й у власній відповіді, сповненій вдячності моїм критикам за їхні есеї, я, спираючись на їхні зауваги, проясню свої погляди на цю ширшу проблему: ролі націоналістичних персонажів та ідей в історії Нового часу.

Доречним видається почати з Гелнерового твердження про те, що втрата віри в особистого і трансцендентного Бога й водночас зростання віри у Прогрес, які в Західній Європі відбулися у XVIII ст., докорінно змінили суспільство, політику, економіку та релігію. З виникненням нового бачення людського життя та людської історії в людей почали виникати нові запитання. Спостерігши «структурні зміни в людському суспільстві», вони захотіли ідентифікувати «розділи й підрозділи» історії, її «*dramatis personae*» («дійових осіб»)¹.

Згідно з Гелнером, для мислителів на зразок Маркса висновок, що клас є важливішим за націю, був цілком логічним: «здоровий глузд» підказував, що промислова революція «була найважливішою тогочасною подією», й «не було очевидного логічного зв'язку між промисловою революцією та міжетнічни-

¹ Gellner Ernest. The *Dramatis Personae* of History. – С. 117. East European Politics and Societics, vol. 4, №1 (Winter 1998), С. 117.

Гелнер перевидав коментар про книжку Шпорлюка під новим заголовком («Nationalism and Marxism») як перший розділ в: Gellner Ernest, *Encounters with Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1994, С. 1–19.

ми конфліктами». «У світлі промислової революції вкрай природним і переконливим стає погляд, що справжніми *dramatis personae* історії є класи, а не нації». Для тих, хто, як Маркс, підходив до історії «з гегелівських позицій», навіть вельми природно було припустити, що раніші структурні зміни, які відбулися ще до промислової революції, – це наслідок «міжсоціальних змін у стосунках між верствами, а не міждержавних чи міжетнічних конфліктів»².

Попри зазначене, Гелнер називає Марксів історичний сценарій величезною, катастрофічною помилкою. Далі Гелнер запитує: «Якщо Маркс помилявся, то в чому, й наскільки мав рацію Ліст?»³ Він доходить висновку, що «Ліст був надзвичайно чутливим до низки засадничих чинників в історії та економічному розвитку XIX–XX ст.». Він також розумів, що «ключем до пізніх етапів індустріалізації є політичний і культурний (тобто, зрештою, етнічний) контекст». Пропаговане Марксом відокремлення політики та народу від індустріалізації, «а не етнічно окреслений протекціонізм, є справжньою химерою. В усьому цьому Ліст був вищим і далекогляднішим за Маркса»⁴.

Гелнер приписує Лістові три важливі здогади. По-перше, Ліст зауважив «хибність легітимізаційної ідеології нового індустріального ладу, себто доктрини *laissez faire* (вільної торгівлі)». У цьому Маркс поділяв думку Ліста. Ліст влучно зауважив, що «на вільний ринок виходять не на рівних умовах». По-друге, Ліст визнавав «потребу захищати тих, хто розвивається із запізненням».

² Gellner. – С. 123. Звернімо увагу на дуже важливу Гелнерову заувагу про те, що «соціальна метафізика» Маркса відрізняється від його «історичної соціології». Для Маркса клас є історично та соціологічно реальним – історія є історією класової боротьби, – проте він є метафізичною фальшивкою. Історія класів незабаром завершиться великою визвольною революцією, завдяки якій істинно вільна людина зможе відкинути класову ідентичність, звільнившись водночас і від «підробних» етнічних, релігійних та політичних ідентичностей. У такому значенні нація є фальшивкою не лише метафізичною, а й історичною: особа як представник нації підлягає омані й відчуженню, від яких вона вільна як представник соціального класу. (Див.: Gellner. – С. 120).

³ Gellner. *The Dramatis Personae*. – С. 129.

⁴ Там само. – С. 131.

ЗМІСТ

Оля Гнатюк.

Від історії ідеї до нової схеми історії
Центрально-Східної Європи 5

I. Модерні нації: теорія і практика 23

У пошуках суті історії,
або національні шляхи до модерності 24

Ернест Гелнер та історія націоналізму 43

Націоналізм після комунізму:
Росія, Україна, Білорусь і Польща 65

Польща: теорія та практика модерної нації
(1770–1870) 92

II. Дилеми імперії 121

Нації та російське питання в СРСР:
історичний нарис 122

Ленін, «Великоросія» й Україна 151

Імперська спадщина та
національне питання в СРСР 169

Дилеми російського націоналізму 202

Падіння царської імперії та СРСР:
російське питання й експансія імперії 252

Після імперії: що далі? 290

Чи була Польща імперією?..	
Розмова Анджея Новака з Романом Шпорлюком	310
III. Формування модерної України	331
Формування модерної України: західний вимір	332
До дискусії	
про польсько-українські взаємини 1918 р.	375
Картографування України:	
від простору ідентичності до простору рішень	390
Видавай або пропадай: тексти та народи	405
Україна: від імперської окраїни	
до незалежної держави	428
Національне пробудження:	
Україна і Білорусь	465
Україна після 1994: дилеми державотворення	482
Політика «по-львівськи»:	
спроба коментаря	501
Національно-державне будівництво в Україні:	
проблеми та перспективи	520
 Післяслово	 534
Іменний покажчик	540